

Зіменко В.
*студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету.
Науковий керівник: доктор історичних наук,
професор, професор
кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету
Грубінко А. В.*

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ В РОЗРІЗІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ

Постановка проблеми. Історичний досвід кримінального права Стародавнього Риму є надзвичайно цінним для сучасної юридичної науки, адже саме в Римі вперше було сформовано системне бачення злочину, покарання та процесуальних гарантій для учасників судочинства. Водночас правовий статус особи у римському суспільстві був нерозривно пов'язаний із соціальною ієрархією: раби, жінки, перегріни та навіть різні категорії вільних громадян мали нерівні можливості доступу до правосуддя й нерівний рівень захисту від державного примусу. Саме така нерівність від повної безправності рабів до широких привілеїв *civis Romanus* формувала сутність кримінального процесу та визначала різницю у видах покарань. Дослідження цих аспектів дає змогу краще зрозуміти витoki дискримінації в кримінальному праві та трансформацію уявлень про справедливість і права людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінального права та правового статусу осіб у Стародавньому Римі розглядаються у роботах Грубінко А. В., Денчука О., Бандурки О. М. та ін., Коваленка А. О..

Метою дослідження є з'ясування особливостей кримінального права і процесу в Стародавньому Римі крізь призму правового статусу різних категорій населення.

Виклад матеріалу. Кримінальне право і процес у Стародавньому Римі формувалися в умовах чіткої соціальної ієрархії суспільства, де правовий статус особи визначав не лише її загальну правоздатність, а й ступінь захищеності від кримінального переслідування. Відмінності між громадянами, латинами, перегрінами, рабами, вільновідпущениками та жінками були настільки суттєвими, що, по суті, правопорядок існував у кількох паралельних вимірах. Громадяни користувалися усіма елементами *ius civile* та були основними суб'єктами кримінальних правовідносин, тоді як усі інші групи залежали від обмежених правових механізмів, що свідчить про суттєве обмеження доступу до правосуддя [4].

Особливо значним фактором залишалося саме римське громадянство, яке гарантувало не лише право на судовий захист, але й можливість оскарження вироку через *provocatio ad populum*, що фактично ставало бар'єром проти свавільного засудження з боку магістратів [1].

Змагальність процесу, участь присяжних і можливість мати захисника також стосувалися передусім громадян. Водночас латини й перегріни підлягали переважно юрисдикції *ius gentium*, що обмежувало їхні процесуальні можливості й посилювало суворість санкцій, адже відсутність привілеїв означала не лише знижений статус у суді, а й менш гуманні форми покарання [2].

Ще більш маргіналізованою категорією були раби, які з погляду закону не визнавалися ані суб'єктами права, ані носіями кримінальної відповідальності, бо раб, це передусім об'єкт власності господаря [4]. Це призводило до повної відсутності правових механізмів захисту: господар мав фактичне право самотійно застосовувати будь-які санкції, включаючи тілесні покарання, катування та смертну кару. Будь-який конфлікт раба з вільною особою розв'язувався автоматично на користь останньої, що відображало жорстку майнову природу відносин. Отже, кримінальний процес щодо рабів був радше дисциплінарним примусом у межах приватної влади, ніж правовим явищем [2, с. 144].

Натомість становище вільновідпущеників показує цікаву проміжну модель розвитку кримінальної правосуб'єктності. Хоч вони й отримували свободу, проте зберігали патронатну залежність від колишнього господаря, яка могла обмежувати їхні права у процесі. Наявність домішки соціального упередження впливала як на кваліфікацію їхніх діянь, так і на суворість призначених покарань. У цій категорії виникала певна юридична нестабільність: формально визнаючись учасниками кримінальних відносин, вони часто не мали реального рівного становища із громадянами.

Цікаво, що жінки в Стародавньому Римі отримували правосуб'єктність не як самотійні особи, а через систему опіки, яка визначала їх участь у правових процесах. Незважаючи на те, що жінки могли бути стороною судового розгляду, їхні дії зазвичай підтверджувалися опікуном. Деякі злочини, зокрема пов'язані з порушенням моральних норм, кваліфікувалися суворіше саме щодо жінок, що підкреслює гендерну упередженість кримінального законодавства [2, с. 145]. Однак на відміну від рабів, жінки все ж зберігали доступ до апеляцій та елементарних процесуальних гарантій, що певною мірою пом'якшувало соціально-правові обмеження.

Важливо підкреслити, що види покарань значною мірою залежали від статусу. Громадяни зазвичай піддавалися грошовим стягненням, вигнанню чи обмеженням політичних прав. Натомість для перегрінів, вільновідпущеників та жінок покарання були суворішими, а щодо рабів застосовували виключно насильницькі заходи. Як слушно зазначає Коваленко, висока жорстокість античних покарань не виконувала превентивної функції та виступала переважно демонстрацією підкорення нижчих верств населення пануючій владі [2].

Така ієрархічність кримінально-правових відносин у Римі зумовлювала суттєві відмінності у процесуальних правах та суворості покарань між різними категоріями населення. Узагальнення цих

особливостей дає змогу представити їх у наочному порівняльному вигляді:

Таблиця 1. Порівняльна таблиця правового статусу осіб у кримінальному процесі Стародавнього Риму

Категорія осіб	Правосуб'єктність	Участь у кримінальному процесі	Можливість апеляції	Характер покарань
Громадяни	Повна	Можуть бути будь-якою стороною, мають захисника	Є provocatio ad populum	Більш м'які, часто без тілесних кар
Латини	Часткова	Обмежена, під юрисдикцією претора	Обмежена	Помірні, без привілеїв громадян
Перегріни	Обмежена	Через патрона або спец. суди	Практично відсутня	Вислання, конфіскації
Вільновідпущені	Часткова	Повноцінні учасники, але з патронатом	Можлива	Суворіші, ніж для громадян
Жінки	Повна, але з опікою	Через опікуна, але формально повноцінно	Можлива	Іноді з додатковим і моральним і санкціями
Раби	Відсутня	Не є учасниками	Ні	Катування, страта без гарантій

Сформоване у Стародавньому Римі кримінальне право спиралося не на універсальні стандарти справедливості, а на соціальну нерівність, що визначала не лише якість доступу до правосуддя, але й сам факт можливості бути визнаним носієм правового статусу. Саме тому в контексті дослідження римського кримінального процесу правовий статус особи виступає ключовим пояснювальним фактором, який дає змогу зрозуміти, чому історичний досвід Риму, попри свою фундаментальність, демонструє модель нерівності й домінування владних привілеїв. Цей досвід водночас слугує важливим історичним уроком про недовірність покарань, заснованих на дискримінації та жорстокості, адже система, у якій захист прав залежить від соціального походження, не може забезпечити ефективну протидію злочинності та утвердження принципів правової державності [3; 4].

Висновок. Кримінальне право і процес Стародавнього Риму відображали чітку соціальну структуру суспільства, у якій правовий статус особи визначав її процесуальні гарантії, відповідальність та можливість

захисту. Громадяни користувалися широким спектром прав і мали доступ до змагального судового розгляду, тоді як раби були фактично позбавлені правосуб'єктності й підлягали найсуворішим каральним заходам без гарантій справедливого суду. Іноземці та жінки займали проміжне положення, маючи обмежені можливості участі у кримінальному процесі. Така модель правосуддя демонструє залежність кримінально-правових інститутів від соціальної ієрархії та підтверджує, що історичний розвиток права відбувався шляхом поступового розширення кола осіб, які мають право на захист, рівність перед законом і гуманність покарань.

Список використаної літератури

1. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право: навч.-метод. Матеріали. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. 108 с.
2. Денчук О. Правове становище рабів у Стародавньому Римі. Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи : матеріали ХХ Міжнар. студ.-аспірант. наук. конф. (Львів, 21–23 квіт. 2021). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. С. 21.
3. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; [Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін. ; вступ. слово О. М. Бандурки]. Харків : Майдан, 2020. 618 с.
4. Коваленко А. О. Злочини та покарання у Стародавньому Римі (за законами XII таблиць): тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (Харків, 27–28 листоп. 2020 р.). Харків: ХНУВС, 2020. С. 127–128.